

ԱՐԲԱՆԱՅՐ ՄԻԻԹԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅՈՒ
ՇԱՐԱՀԻՒՍԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ» 1967, ք. 9-10, էջ 206)

Գ.

ՄԵԻԹԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՅՈՒ ԳՐԱԲԱՐԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԷՔԸ՝
ՇԱՐԱՀԻՒՍԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ

Արեւմտեան Եւրոպայի հայադիտական կենտրոններէն մէկում՝ Վենետիկում, 1730 թուականին լոյս տեսած Միւթար Սերաստացու Քերականութիւն գրաքառ լեզուի աշխատութիւնը իր ծաւալով ու բովանդակութեամբ՝ լուրջ ներդրում է հայ քերականագիտութեան մէջ: Սակայն պէտք է նշել, որ քերականագիտութեան հարցերով զբաղուողները ցարդ լուրջ ու շարունակական չեն դարձրել այս արժէքաւոր աշխատութեան վրայ եւ այն ամբողջութեամբ վերլուծութեան չեն ենթարկել: Առաջին քերականը, որ անդրադարձել է Սերաստացու քերականութեան շարահիւսակա մասին եւ դնահատել է այն, դուրսորդ Վ. Առաքելեանն է: «Սերաստացին - գրում է նա - պատշաճ ուղղորդութիւն է դարձրել շարահիւսակա վրայ եւ պէտք է նշել, որ արել է բաւականաչափ ինքնուրոյն եւ հետաքրքրական դիտողութիւններ»¹⁷:

Սակայն աշխատութեան բնոյթը եւ ծաւալը դուրս Վ. Առաքելեանին հնարաւորութիւն չեն ընձեռել՝ լուրջ եւ մանրակրկիտ վերլուծութեան ենթարկելու Արեւմտեան շարահիւսակա ըմբռնումները: Այն, որ նա մի քանի նախադասութեամբ աշխատել է նշել այդ քերականութեան հիմնական խնդիրները, դրական է: Շա-

րահիւսութիւնը՝ քերականութեան իրաւահասարակագոր ու կարեւոր բաժիններէն մէկը, որն անցեալում ձուլուած է եղել ձեւարանութեանն ու կետադրութեանը վերաբերող բաժինների հետ եւ յատուկ ուղղորդութեան չի արժանացել, այս հեղինակի մօտ պատշաճ տեղ է զբաղում: Վերը նշուած աշխատութեան մէջ, Միւթար Սերաստացին շարահիւսութիւնը մեկնաբանում է «Յաղագս բանի», «Յաղագս համաձայնութեան մասանց բանի» եւ «Յաղագս հոլովառութեան մասանց բանի» գլուխներում: Չնայած այս ամէնին, քերականը ձեւարանութեան բաժնում եւս, ճիշտ է ոչ ուղղակի կարգով, որոշ չափով անդրադառնում է շարահիւսութեան հարցերին, միայն թէ առանց եղրների անունները տալու: Այսպէս՝ ձեւարանութեան բաժնում, շարահիւսութեան մասին խօսելիս (առանց շարահիւսական տարբերակման), նա թուարկում է շարահիւսութեան եւ տալիս է այդ շարահիւսութեան կապակցող նախադասութիւնների տասներկու տարատեսակ: Ըստ էութեան՝ այդ մասում քերականը բնութագրում է

17. Վ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ, Ներածութիւն «Հայերէնի շարահիւսութեան», Երեւան, 1959, էջ 10:

նախադասութիւնների բաղադրան կապակցութիւններ, կապակցման յարաբերութիւններ եւ իմաստային դրսեւորումներ:

Ի դէպ, պէտք է ասենք, որ մինչեւ Սերաստացի, մեր կենդանի խօսքի մէջ փաստօրէն առկայ էին ինչպէս ստորադասական, այնպէս էլ համադասական նախադասութիւններ՝ իրենց բաղադրան սակ դրսեւորումներով: Չնայած լեզուական իրողութիւնների փաստական դոյութեանը, դեռ ոչ ոք նման մանրամասնութեամբ շարահիւսութեան դասակարգում չէր տուել, կամ որեւէ փորձ չէր արել: Չկար նախադասութիւնների որոշակի դասակարգում՝ ըստ ստորադասութեան եւ ըստ համադասութեան, ուստի չկար նաեւ շարահիւսութեան նոյնական դասակարգում: Այսպէս, գրաբարի շրջանում (Ժ-ԺԵ դարեր) առանց որեւէ խմբաւորման ձանաչուել է շարահիւսութեան 8-10 տարատեսակ. այդ շարահիւսութեան են՝ ջոկամանք, անջատականք, բաղադրութեան, տարբարմադ, փաստարանականք, թարմատարք, մատք, փաստարանականք: Այսպէս, ընդգիծականք եւ վարանականք: Այսպէս, շարահիւսութեան ընդհանուր հասկացում, շարահիւսութեան ընդհանուր հասկացութիւնը եւ դրանց առանձին բնորոշումները կային. սակայն առանց դասակարգման: Անհրաժեշտ էր, կենդանի լեզուի իրողութիւնների հետ համեմատելով, ճշգրիտ կարգով դրանք ըստ իրենց արտայայտած գրերի ու նշանակութեան: Հետագայ շրջանի քերականական աշխատութիւնների քերականական աշխատութիւններում եւ դասադրութեան է, որ դրաբարի շարահիւսութեան դասակարգում են երկու խմբի՝ ստորադասական եւ համադասական: Ահա դրանք.

ա) Ստորադասական շարահիւսութեան. - զի, քանզի, վասն զի, որովհետեւ, որպէսզի, փոխանակ, զի, իբր զի, իբրու զի, իբր թէ, մանաւանդ զի, քան, քան եթէ, քան թէ, եթէ, թէ, ապա, ապա ուրեմն, ապա թէ, եթէ, թէ, ապա թէ, եթէ ոչ, մինչ, մինչեւ, մինչդեռ, մինչ զի, իբրեւ, յորժամ, թէպէտ եւ...:

բ) Համադասական շարահիւսութեան. - եւ, ալ, ալեւ, ալեւս, բայց, սակայն,

(այլ, սակայն, բայց սակայն), եթէ, թէ, կամ, կամ թէ, ոչ եթէ, ոչ թէ, ալ, մանաւանդ, մանաւանդ թէ, եւ այլն:

Պէտք է ասել, որ շարահիւսութեան դրաբարի շրջանում նոյն քերականական դերն ու նշանակութիւնն են ունեցել, ինչ հետագայում աշխարհաբարի շրջանում: Երկու դէպքում էլ սրանք միմեանց են կապակցել կամ տրոհել նախադասութիւնները եւ նախադասութեան անդամները¹⁸: Դաւիթ քերականը (Չ. դար) այսպէս է բնորոշում շարահիւսական դերը. «Այլ շարահիւսական առի ի շարելոյ իմն եւ ի կապելոյ ի կարգի դբառն ընդ բառն եւ զմիտս ընդ միտս, որպէսզի մեկնութիւն բանին պատշաճապէս արտաբերեալ յայտնեսցէ»¹⁹:

Ըստ քերականի, խօսքի այն մասը, որ կոչուում է շարահիւսական, կապակցում է բառը բառի, նախադասութիւնը նախադասութեան հետ այն հաշուով, որ նախադասութեան արտայայտած իմաստը պատշաճապէս ու որոշակի դառնայ, բառերն ու մտքերը իրար չխառնուեն: Սերաստացին ճիշտ է պատկերացրել շարահիւսական դերը: «Բանդի շարահիւսական - գրում է նա - ոչ զէութիւնս իրաց նշանակէ, եւ ոչ զգործս, եւ կամ զկիրս նոցին, այլ զնշանակողսն զայնոսիկ շարահիւսական ընդ իրերաց, որպէս ստիճան զմասունս տախտակաց»²⁰: Ըստ Սերաստացու՝ շարահիւսական նախադասութեան անդամ չէ, այլ այդ անդամները կապակցող բառ: Սերաստացու գրքում, շարահիւսական բաժնում հանդիպում ենք բաղիւսական ու տրոհական եղրների, որոնք հետագայում դործածութեան մէջ են մտցնում հայ բանասէրներ Ստ. Պալասանեանցը, Ստ. Մալխասեանցը եւ Մ. Արեղեանը: Խօսելով շարահիւսական եւ դրանցով կապակցող նախադասութիւնների մասին՝ Սերաստացին

18. Տե'ս ԱՇ. ԱՐԲԱՆԱՅՐԵԱՆ, Գրաբարի ձեւերի, Երեւան, 1958 (Բ. տպ.), էջ 302:

19. Н. АДОНИЦ, Дионисий фрякийский и армянские толкователи, 1915, С. Петербург, էջ 120:

20. Մ. ՍԵՐԱՍՏԱՅՈՒ, նոյն տեղում, էջ 365:

մասանց բանին մասնաւորապէս ընձեռեցէ, եւ ըստ պահանջմանց պարագայից նոցին՝ շնորհիցէ գկանոնս եւ կարգաւորիցէ. ըստ որում եւ մերս այս ընձեռումս յառաջանայ» (ընդգծումը մերն է-Յ. Մ.)³²:

Յղճի մոռք պէտք է ասել, որ Սերաստացին մեծ կարեւորութիւն է տուել շաւառակութեանը, այն գիտելով որպէս քերականութեան ինքնուրոյն մի բաժին, ուստի եւ նրան պատշաճ տեղ է յատկացրել:

Հեղինակը շարահիւսական համակարգի համար յօրինել է նոր եզրներ, արել է

լրացումներ եւ կատարել է ինքնուրոյն շատ գիտողութիւններ: Կարելի է ասել, որ հետազոտում, ինչպէս գրաբարի, այնպէս էլ աշխարհարարի քերականութիւն կազմող գրեթէ բոլոր հեղինակները պարզապէս հիմք են ընդունել Սերաստացու վերոյիշեալ երկասիրութիւնը:

(Շար. 3)

ՅԱԿՈԲ Մ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ
(Դասախօս, Երեւան)

32. Մ. ՍԵՐԱՍՏԱՅԻ, նոյն տեղում, էջ 230-231:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Դասախօս Յակոբ Մ. Մխիթարեանի այս հմտալից ուսումնասիրութիւնը՝ Մխիթար Աբբաօր շարահիւսական ըմբռնումներու մասին, յանձնարարեալ քղբատարով ստացած ենք Երեւանէն, 1966 թուականի Յուլիսին, Սփիւռհայոյութեան հետ Մշակութային կապի կոմիտէի մամուլի բաժնի վարչութեան կողմէ, առ ի հրատարակութիւն:

Հանդիմով այժմ կը ներկայացնենք գայն մեր ընթերցողներուն, յօդուածաշարի ձեւով, ուր ամփոփուած է յաջող վերլուծում մը Մխիթար Աբբաօր գրաբարի ընդարձակ քերականութեան, եւ գնահատանք՝ անոր խորունկ արժէքին:

Մեր անկեղծ շնորհակալութիւնը՝ Սփիւռհայոյութեան հետ Մշկ. կապի կոմիտէի Պատուարժան վարչութեան եւ յօդուածաշարիս յարգելի Հեղինակին, նուաճող նուաճումներու ջերմ մաղբանքներով:

ԽՄԲ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԵՅՈՒԹԻՒՆԸ ՀՈՒՆԳԱՐԻՈՅ ԱՌԱՋԻՆ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ՆՊԱՍՏ ՄԸ

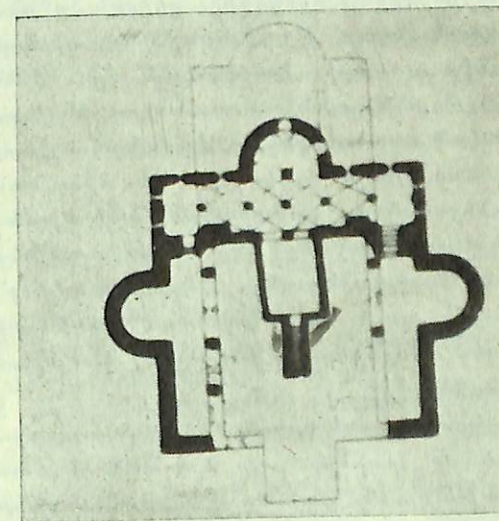
ՀԱՅ - ՀՈՒՆԳԱՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

Կարողատեան հովիտին մէջ հաստատուած (896ին) հունդար ժողովուրդի ամբողջութեան եւ ազգային ապահովութեան մեծապէս նպաստեց՝ անոնց ազգայնական իշխանին մկրտութիւնը: Անիկա էր որ յաղթահարեց միւս ցեղապետները. իսկ իր որդին՝ Ս. Ստեփանոս թագաւորը (997-1038) սկսաւ կազմակերպել աւատապետական կառավարութիւնը: Պետութեան եւ ընկերային նոր կարգին կազմաւորումին համար՝ բաւական էր ո՛չ առաջնորդ ցեղին գերակշռութիւնը, ո՛չ ալ Արեւմուտքի առաջնութիւնը՝ ստացած զինուորական օղնութիւնը. հարկաւոր էր նաեւ քրիստոնեայ եկեղեցւոյ օժանդակութիւնը:

Եկեղեցւոյ առաքելական գործունէութեան հետ՝ ամէնուրեք սերտօրէն միացած է շինարարութիւնը, գեղարուեստը եւ ճարտարարուեստը: Հունդար ժողովուրդին դարձը, եկեղեցական կարգին կառուցումն ու գործունէութիւնը՝ Հունդար ժողովուրդին մէջ ալ գեղարուեստական ստեղծագործութիւններ արտադրեցին: Այսպէս, Սուրբ Ստեփանոս թագաւորին բարեկարգութիւնները ո՛չ միայն ընկերային ու պատմական զարգացման տեսակէտով՝ յառաջադիմութեան հանդիմաններ հարուստ են, այլ նոյն իսկ ճարտարապետական գեանի վրայ նուաճումներ կը նշեն: Նորակառոյց պետութեան զարգա-

ցումը, սակայն, միայն օտարազգիներու ազդեցութեան արդիւնք համարելու չենք. զանազան պահանջներու զոհացում տալու համար՝ ներքին ոյժերու գործադրութեան ալ դիմած են: Այս տեսակէտով՝ օրինակ կը ծառայէ, ըստ նորագոյն ուսումնասիրութեանց տուեալներուն՝, Feldebröi եւ Tarnaszentmáriaի եկեղեցիները:

Feldebröi եկեղեցին, չինուած ԺԱ. դարու առաջին կիսուն, քառակուսի յատակագիծ ունի եւ երեք կողմերը կիսաբոլոր կոպակներ (նկար՝ թ. 1): Արեւելեան կողմը, խորանին ներքեւ ստորերկրեայ եկեղեցի մը կայ, երկու նաւե-

Նկար թիւ 1

Feldebröi եկեղեցւոյ յատակագիծը

1. Dercsényi Dezső: A magyarországi művészet. Budapest, 1964.